

С писмо до общината митрополит Хрисант разпорежда да се чете в църквата в ясната половина на гръцки език, а в лявата половина на български. Това предизвиква поредната вълна от недоволство сред жителите на града. Изразявайки тяхното настроение, хасковската община отговаря на митрополита, че „тъй като християнското население в Хасково и целия окръг се състои само от българи и ние на български език говорим, та на всички нас ни е приятно да слушаме свещената служба на български език, както е било досега“¹⁷. Те настоятелно искат да им се позволи и занапред да използват само български език.

Борбата за църковно-славянско богослужение и домородно духовенство се разгаря с пълна сила и достига своя връх след Кримската война. Затова спомага и обявяването на Хатихумаюна на 18 февруари 1856 г., с който формално се дава свобода на вероизповеданията и равнопоставяне по религиозен признак. Тогава именно Цариградската община поканва в Цариград представителите на градовете и от името на всички българи предявява искане за отделяне на българската църковна институция, по същество за признаване на българската нация¹⁸. В тази обстановка през ноември 1857 г. се решава да се свика смесен събор, който да обсъди налагащите се преобразования. Съборът е открит през октомври 1858 г. В него от 45 участници само трима са български представители - г-р Ст. Чомаков, П. Р. Славейков и Никола Хаджиминчоглу. Хасковската община упълномощава г-р Стоян Чомаков да представлява Хасково и каазата на събора. В кондиката на църквата „Света Богородица“ е отбелязано на няколко места: „Колкуту за Представителат в Цариград - 2000 гроша“¹⁹, „Пратени за Архиерейския събор в Цариград - 1040 гроша, броени за представителя г-р Чомаков - 4000 гроша“²⁰.

След Кримската война в Хасковската кааза започва масово строителство на църкви. В едно описание на Найден Геров се вижда, че в около 20 от споменатите 49 български села има църкви, останалите се готвят да построят. В самия град има две църкви - „Света Богородица“, завършена и осветена през 1837 г., и „Свети Георги“ в другата българска махала, наречена „Чобан махала“²¹. По-късно през 1861 г. е построена църквата „Светите Архангели Михаил и Гавраил“, а непосредствено след нея и църквата „Св. Кирил и Методий“. В повечето от тях богослужението се извършва на български език. Осъзнавайки необходимостта да се изхвърли гръцкият, много села обсъпват с писма Н. Геров, в които го молят да им изпрати църковно-славянски книги и одежди²².

В дописките, отнасящи се до хасковската кааза, публикувани във възрожденския печат, се пише понякога за пълно съсипване и унищожаване на гъркоманството, което не отговаря на истината. Друг път се споменава само за „няколко“ гъркомански семейства, които са на изчезване. В действителност фенерската агентура тук има силни позиции²³. Те имат свое училище, мъжко и девическо, изграждат църква, в която служат на гръцки език, създават гръцка община, която просъществува дори след Освобождението.

През 1860 г. бояджийският еснаф се разделя на две. Както съобщава дописникът, истинската причина за това се крие не в „устабашиите“ на еснафа, а в него „друго“, т.е. „гръцко и българско“²⁴. Малко по-късно през септември същата година, по време на Узунджовския панаир българите изпращат прошение до султан Абдул Меджид, в което искат уреждането на българския църковен въпрос - „Признаването от високопочитаемото правителство нашата йерархия под свещеночалството на черковния ни началник Г-на Илариона при българската наша църква в Цариград“. Прощението е скрепено със 734 подписа от представители на 32 български селища, между които и Хасково с 48 подписа²⁵.

Страстите по църковно-националния въпрос в Хасково не стихват през целия гоосвобожденски период. През 1870 г. за участие в Църковния събор в Цариград